

УДК 159.964.2

DOI 10.32782/urj/2026-4-1-4

ТРИВОГА МІЖ ЧУЖИМ ТА ІНШИМ: МЕЖІ СУБ'ЄКТА У ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ

Олена Медведєва, Ph.D, сертифікований психоаналітик,
клінічний психолог, тренінговий аналітик, супервізор
Дивізіон "Психоаналітична психологія і психотерапія"
Національної психологічної асоціації
м. Київ, Україна

ANXIETY BETWEEN THE STRANGER AND THE OTHER: THE LIMITS OF THE SUBJECT IN CONTEMPORARY CHALLENGES

Olena Medvedieva, Ph.D, certified psychoanalyst,
clinical psychologist, training analyst, supervisor
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division
National Psychological Association
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2808-7622>
olenamedvedieva@gmail.com

Вступ. Проблема тривоги, попри її надмірну концептуалізацію в класичній та сучасній теорії, залишається тим місцем, де суб'єкт зустрічається не стільки з об'єктом, скільки з розривом у власній структурі. У цій статті пропонується розглядати тривогу як ефект напруження між Чужим, як радикальною інакшістю, що не підлягає привласненню, та Іншим як місцем бажання і символічної адресації. Це напруження не є лише протиставленням зовнішнього і внутрішнього, а фундаментальною неоднорідністю самого психічного простору, де Своє від початку пронизане Чужим, а Чужий виявляється внутрішнім, інтимним і водночас неприйнятним. У клінічному досвіді тривога постає не як сигнал, що попереджає про небезпеку, а як момент втрати опори на символічні координати. Там, де Інший більше не гарантує місця для суб'єкта, а Чужий наближається у формі того, що не може бути символізоване, виникає специфічний афект, який не редукується до страху. У цьому сенсі тривога пов'язана з травмою, але не збігається з нею. Якщо травма вказує на прорив Реального, то тривога є зна-

ком його наближення, індикатором того, що межа між Своєм і Чужим уже порушена. Вона виникає там, де об'єкт, який мав би залишатися відсутнім, надто наближається, відкриваючи порожнину в самому центрі суб'єкта. Сучасні трансформації символічного порядку лише загострюють цю конфігурацію. Ерозія авторитетів і розмивання стабільних форм Іншого не призводять до зникнення тривоги, а радше до її дифузії. Інший, позбавлений гарантії, перестає бути місцем впорядкування і дедалі більше постає як непрозора інстанція бажання, тоді як Чужий більше не локалізується «зовні», а просочується у внутрішній простір Я. У цьому контексті тривога постає як привілейований афект сучасного суб'єкта: не як патологія, а як структурний досвід, що відкриває доступ до істини відношення між Я, Іншим і Чужим. Виклики сьогодення поглиблюють ці міркування.

Суб'єктивація і ефект травми. Згідно зі Зигмундом Фройдом, вся історія людства характеризується насильством, потерпає від конфліктів та організована внутрішніми потягами. У праці «Невпокій в культурі» (Freud,

1930) він доводить, що культура тримається на пригніченні потягів, тоді як агресія є ніколи невикорінною у людській природі. Людина ж бо далеко не є лагідна істота, а історія – це постійне напруження між культурою й агресією. Звідси походить його інтерпретація історії як чогось драматичного, навіть «трилерного». Ще відвертіше Фройд міркує про агресію в логіці фундаменту людських відносин у листуванні з Альбертом Ейнштейном «Чому війна?» (Freud, 1932) і припускає, що війна не є випадковістю, бо руйнівний потяг (до смерті) неможливо повністю усунути.

Отже, виникнення як індивідуальної, так і колективної історії загалом пов'язане з вбивством. Це трагічна подія, яку Фройд спочатку міркує як вбивство батька первісної орди, але ми цілком можемо прочитати як вбивство Бога («Майбутнє однієї ілюзії», Freud, 1927). Тут ми проведемо паралель з едипальною стадією розвитку як необхідним етапом суб'єктивації, коли дитина має прийняти кастрацію (у батьківському слові), пройти період відчуження й сепарації. Суб'єктивація, звичайно, не є лінійним розвитком. У психоаналітичному сенсі вона не є поступовим «дозріванням Я». Радше – структурним процесом виникнення суб'єкта через ідентифікацію, нестачу, зявання, розриви та включення у мовлення.

Спочатку ми маємо так званий досуб'єктний стан залежності, коли немає чіткої сепараційної межі між немовлям та Іншим, передусім материнським тілом. Після проходження дитиною комплексу відлучення від грудей відбувається те, що Жак Лакан описує як стадію дзеркала (Lacan, 1966): суб'єкт уперше схоплює себе як цілісне «Я» через образ, але ця цілісність є уявною (Уявне) і водночас відчуженою, бо приходить ззовні (ідеальне Я). Наступний вирішальний момент – входження в символічний порядок, у слово (Я-Ідеал), тобто в мову, де суб'єкт стає ефектом означників і підпорядковується Закону (функції Імені-Батька), і саме тут з'являється розщеплення суб'єкта, бо він більше не тотожний собі, його первинне Я не збігається з несвідомим, описаним З.Фройдом (Freud, 1923). І відтепер він структурно поділений, бо у нього відбулася ідентифікація зі словом і образом, які дає Інший. З цього розщеплення народжується бажання, яке завжди

є бажанням Іншого, і ніколи не є повністю своїм. Важливим моментом є так звана кастрація і визнання того, що повнота неможлива, бо суб'єкт завжди позначений нестачею. В аналізі можлива вторинна суб'єктивація, де відбувається не повторення ідентифікації, а змінюється позиція щодо власного бажання: чи хочеш ти того, чого бажаєш, тобто важливим стає причина бажання, лананівський об'єкт маленьке *a*. Отже, суб'єкт виникає як ефект мови і мовлення, розщеплення і нестачі.

З.Фройд розділяє історичні події й фантазії – це зрозуміло. Власне, як і ми під час аналізу це робимо, поважаючи істину суб'єкта. Він також вважає, що проблема полягає не у тому, щоб знайти, що нас ранило, а в тому, чому нас ранила певна подія, слово чи річ. Іншими словами, що надає певній події травматичної цінності. Жак Лакан пізніше підсумовує: травма і суб'єктивна структура нерозривно пов'язані один з одним. У лаканівській психоаналітичній теорії травма і суб'єктивна структура мисляться як ерозивно пов'язані не у вигляді зовнішнього причинного зв'язку (подія – наслідок), а як внутрішня умова виникнення суб'єкта. У Семінарі «Чотири основні принципи психоаналізу» (Lacan, 1977) він вводить розрізнення між *automaton* (повторенням означників у ланцюжку) і *tuché* (зустріччю з Реальним, яке завжди має характер травматичного і не символізованого остаточно). Саме ця зустріч, яка не відбулася належним чином, і організує подальше повторення, завдяки чому травма постає не як випадковість, а як структурна точка, навколо якої конститується суб'єкт. У *Écrits* (Lacan, 1966) ця лаканівська логіка уточнюється через міркування про суб'єкта, який є «ефектом означника»: суб'єкт розщеплений (\$), він виникає в місці нестачі в Іншому, і тоді сам порядок означування виробляє залишок, який не може бути означений і функціонує як травматичне ядро. У Семінарі «Етика психоаналізу» ця точка є *Das Ding* (радикально позасимволічний осередок, який структурує поле бажання і задає його неможливість). А у Семінарі «Психози» Ж. Лакан припускає, що різні клінічні структури (невроз, психоз, перверсія) визначаються саме способом поводження з цією травматичною точкою. Тобто, травма не є подією, що впливає на вже

готового суб'єкта, а є тим, що від початку вписане в його структуру. Суб'єкт не лише постає як ефект означника, а й організований навколо неможливості символізації, власне, навколо травматичного Реального. Щось стається саме в Реальному, і це приводить людину в аналіз. Щось, чому не можна надати слово.

До війни ми міркували історію суб'єкта у традиційній логіці «як ти став, тим, ким ти є?», враховуючи більше метафізичну травму, бо наше буття загалом – це переплетення травм. Завжди є ця петля між Символічним і Реальним, між мовою і подією. Коли сталася війна, найбільшим джерелом душевного болю стала реальна травма. Сержіо Бенвенуто, італійський вчений, психоаналітик у книзі «Розмови з Лаканом» (Benvenuto, 2019) формулює важливу тезу про політичні наслідки фіксації травми: ідентифікація певної травми як вирішальної й універсальної стає першим кроком до форм політичного переслідування. Коли суб'єкт (або натовп) формує свою ідентичність навколо однієї обраної травматичної події, ця травма починає діяти як головний означник. Він якраз і структурує досвід і уявлення про Іншого. У такій конфігурації виникає тенденція до редукції складної реальності до схеми «жертва/винний». Це відкриває шлях до пошуку когось, хто буде відповідальним за травму, буде втіленням персоніфікації зла і, зрештою, причетним до різних форм виключення або переслідування. У цьому сенсі С. Бенвенуто розвиває лаканівську думку, що і суб'єктивність, і колективні ідентичності формуються через означники. Проте є реальна небезпека, якщо травма займе місце центрального означника, який організує політичну реальність. Якщо війна викликає руйнування, мислить він, то чи є вона причиною руйнування, та й загалом, чи може виступати війна в якості соціального інституту? І де тут здоровий глузд?

Для Ж.Лакана зовнішні події (та ж війна) у відношенні до суб'єктивності, будуть завжди подвійними: зовнішнє, як Реальне і особлива реальність як для конкретного суб'єкта. І те, і інше пов'язане з тривогою. Одна з базових лаканівських ідей полягає у тому, що суб'єкт не є автономним автором власної історії, а з самого початку вписаний у дискурс Іншого,

тобто у мережу мови, означників, бажань, очікувань, які передують його появі. Ж.Лакан показує, що суб'єкт не лише виникає як ефект означника, а і що «бажання людини є бажанням Іншого» (Lacan, 1966), тобто він формується через те, як його вже означено в полі Іншого. Отже, ще до того, як суб'єкт починає говорити від свого імені, для нього вже існує певне місце в символічному порядку. Це означає, що ми маємо зайняти позицію в уже наявному символічному сценарії (родина), прийняти (несвідомо) роль, яку Інший «приготував». Лише згодом, зокрема в аналітичному процесі, можливе певне дистанціювання від цього сценарію або його переозначення, але початково суб'єкт завжди є вписаним у нього. Ти погодився увійти в сюжет, який Інший виносив для тебе, – міркує Ж.Лакан.

Логіка Іншого. Розрізнення великого Іншого (Autre) і маленького іншого (autre) в логіці Лакана найпоспідовніше розгортається у ранніх Семінарах: «Freud's papers on technique» (Lacan, 1953-54), де вперше чітко окреслюється різниця між уявним іншим як образом і великим Іншим як місцем мови; «Я у теорії Фрейда і в техніці психоаналізу» (Lacan, 1954-55), де ця відмінність уточнюється через функцію означника і залежність суб'єкта від символічного порядку і у Семінарі «Психози» (Lacan, 1955-56), де розрізнення набуває клінічного виміру та мислиться відносно того факта, що відбувається, коли місце великого Іншого не забезпечене. У цих текстах маленький інший постає як фігура Уявного (відображення та проєкція Я, які є разом і протилежність, і дзеркальний образ, подібний, той, через кого формується Я), тоді як великий Інший є місцем Символічного, тобто, мовою, законом, структурою, в якій суб'єкт отримує своє означення і з якої він ніколи повністю не виходить, позначає радикальну інакшість, іншість, унікальність. Лакан ставить знак рівності між цією радикальною іншістю та мовою і законом. Таким чином, великий Інший виступає посередником у наших стосунках з іншим суб'єктом. Розуміння різниці між ними є фундаментальним для аналітичної практики, щоб мати змогу зайняти місце Іншого, а не іншого, маючи на увазі перенесення.

Іншого потрібно в першу чергу розуміти як місце, де утворюється мовлення, бо воно народжується не в Я, і навіть не у суб'єкті, а в Іншому. Ба більше, й «несвідоме є дискурсом Іншого». Формула «несвідоме є дискурсом Іншого» у Лакана не належить до випадкових висловлювань, а є однією з його центральних теоретичних тез, яка найчіткіше сформульована у збірці *Écrits*, зокрема в статті «Інстанція букви в несвідомому, або Доля розуму після Фрейда» (Lacan, 1966) Несвідоме більше не мислиться як внутрішній вміст психіки або прихований резервуар переживань, а як ефект мовної структури, яка передує суб'єкту. Інший означає не конкретну особу, а місце мови, означників і символічного порядку, в якому суб'єкт отримує своє означення. Тому несвідоме, власне, це те, що говорить у суб'єкті ззовні через мережу означників. Вони не належать йому, але визначають його бажання, симптоми і позицію. Ця ідея розгортається також в Семінарі «Психози» та «Чотири основні принципи психоаналізу», де Лакан припускає, мова «говорить» суб'єктом, але саме у вказаній статті вона отримує свою найбільш концентровану формулу.

Першою позицію великого Іншого для дитини займає матір, оскільки саме вона приймає примітивні крики дитини і ретроактивно надає їм значення як певним повідомленням. Комплекс кастрації формується тоді, коли дитина відкриває для себе, що цей Інший є неповним, позначеним певною нестачею, тобто серед скарбниці означників, які складають собою Іншого, якийсь означник завжди є відсутнім. Таким чином, повний Інший не існує. Іншого ми знаємо як символічного, уявного, реального через три реєстри третьої топічної моделі психічного апарату. Але, по-перше, це первинний Інший – батьківські об'єкти, які є певними гарантами істини.

Найбільш примітними є роздуми про Іншого у діалектиці раба і пана, яку можна знайти в роботі Гегеля «Феноменологія духу», де філософ розгортає сцену пана і раба як драму визнання, де Інший не є зовнішнім додатком до свідомості, а її необхідною умовою. Тоді само-свідомість постає лише через зустріч з Іншим і потребує бути визнаною ним. Отже, саме тому дві свідомості вступають у боротьбу на

життя і смерть, навіть ризикують собою, щоб утвердитись. Переможець тоді стає паном, але його визнання виявляється порожнім, оскільки воно походить від раба, який підкорений і не є рівним. Інший тут не може надати повноцінного підтвердження. Раб, навпаки, вступає у більш опосередковане відношення до реальності. Він перетворює світ, опосередковує себе через щось інше та набуває самосвідомості. Таким чином, не пан, що отримує негайне, але порожнє визнання, а раб, який через Інше (працю, страх, відкладене задоволення тощо) проходить шлях становлення, виявляється носієм глибшої істини. Інший тут є не просто інший суб'єкт, а структура відношення, через яку свідомість роздвоюється, заперечує себе і повертається до себе вже опосередковано. У цих гегелівських роздумах є дуже важлива для Лакана ідея: людині, щоб існувати, щоб бути кимось, необхідне визнання Іншого. Інший, відповідно, теж потребує моє визнання, щоб я визнав його як когось, щоб він став кимось у моїх очах. Суб'єкту для існування потрібен Інший. Немає Іншого та його визнання – немає суб'єкта.

Я, Інший, Чужий, Свій і війна. В процесі буття суб'єкт зустрічається з різними Іншими – це будь-яка ідея, приміром, фашизму, націоналізму, фемінізму, тобто ідея, що інтродукується з книг, кіно, штучного інтелекту, навіюється соціумом. Правила, закони – це Інший, навіть нинішній дискурсивний заклик «насолоджуйся все можна!» – теж Інший. Бог і ті, хто говорять від його імені – Інший. І головне – мовлення, яке не проігноруєш.

На війні визначним фактором також є Інший. Війна – не лише захист нації, територій і сім'ї, мови і культури, освіти й майбутнього. Це ще й символічний акт Хрещення вогнем. Воїни роблять своєрідну посвяту ворога (Чужого) теж у великого Іншого по той бік страху і ненависті. Без цього Іншого (Чужого), який з одного боку викликає тривогу, а з іншого – сприяє героїзації, без цього Чужого (Іншого) нас очікує лише страх нападу чи бажання втечі. Чужий – хто не знає твоїх богів і твоїх законів, твоєї мови і культури. У давні часи його дозволялося грабувати і навіть вбивати, бо у того, хто перебуває на твоїх теренах, не має прав. Проте образ Чужого

слід розглядати як своєрідне дзеркало, щоб не перевершити у своєму варварстві самих варварів. Тобто цей процес перетворення воїнами Чужого на Іншого, робить цього Іншого не таким, як ми його уявляємо – об'єктом ідентифікації, ототожнення, тим, хто називає нас. У зустрічі з Чужим Іншим ми посилюємо Я, набуваючи Свого. Війна, як ми бачимо, спрямувала нас до національної ідентичності, затвердження у мові, культурі тощо.

Люди довкола не подібні мені, речі не подібні. Ми маємо справу з Іншим стосовно себе, бо ніхто не ідентичний самому. Інший починається з думок про можливість свободи, визначає буття, спромогу до дії. Тому я дивлюсь на іншого і виявляю себе. Інший – ближній, він змушує мене чинити відповідно до обов'язку. А що Чужий? Чужий починається з думок про обмеження свободи, тривогу, ненависть, він лякає. Зовнішній Чужий рефлексує до Чужого в нас самих. Він той, хто не серед нас. Тривожна чужість має стосунок до невпокою, повторюваності, бентеги, демонічності. З чужим навряд чи можна поріднитися, бо інше – відмінне, чуже ж – неприйнятне, як зауважує Тарас Лютий (2020). У Лютого думка цікава: Чужий (Інший) не підлягає остаточному привласненню чи «порідненню», оскільки він зберігає радикальну відмінність, яка чинить опір асиміляції. Йдеться про те, що інше не просто відрізняється, а в певному сенсі є неприйнятне, бо підриває ідентичність суб'єкта, викликає напруження і навіть відторгнення. Тож будь-яка спроба зробити його «своїм» неминуче редукує або спотворює цю інакшість. У цьому сенсі двійник у Лютого це не гармонійне віддзеркалення, а тривожна фігура, яка водночас притягує і відштовхує, відкриваючи розрив усередині самого Я.

Своє усталюється у боротьбі з Чужим. Чуже – це виклик, на який потрібно відповідати. Чуже надокучливе й агресивне, і здатне стати ворожим, коли нам говорять «ми адін народ». І коли чуже стає неприйнятним, доводиться захищатися від нього. Бо щойно воно прокрадеться на твій бік, то стане моторошним, буде нав'язуватися через симуляції, збуруючи ідентичність Свого: «це не ми, це ви того хотели, щоб ми вас осовободіли». Тож

Свого без Чужого не здобути, бо Чужий – це різкий контраст у порівнянні з своїм.

Реальне у психоаналізі не дорівнює реальності, це – відголосок суб'єктивності. Коли бомлять Ірпінь, Харків, Херсон, Запоріжжя, Покровськ, Київ, ми можемо крикнути: ні, цього не може бути! В такі моменти відбувається наше пізнання Реального. Яке поступається Символічному – щоб виказати травму, тривогу, біль, немає слів. Власне, з цим ми зустрілися, працюючи під час війни. Люди потребували допомоги, бо ставали самотніми, наляканими заручниками тривоги між Іншим і Чужим, між Своїм і Чужим, між Я та Іншим. Психоаналіз – те, що може працювати з переживанням Реального і тривоги.

Тривога не без об'єкта. Що викликає тривогу? Ракети над дахом? Вибухи? Події завтрашнього дня? Загибель близьких та рідних? Так сказали б люди. Але ми маємо орієнтуватися в клініці відповідно до моментів появи тривоги, і бути уважними, щоб бачити, в яких привілейованих точках вона виникає. Не прагнучи її усунути, радше оточити її. Ми спробуємо взяти цю тривогу під контроль, – пропонує Ж.Лакан у Семінарі «Тривога» (1962–1963 роках). Він системно розгортає тезу, що тривога не є безоб'єктною (на відміну від класичної традиції), а виникає в точці збою символічного порядку, коли суб'єкт стикається з бажанням Іншого і з об'єктом *a* як причиною бажання. Ідея «взяти під контроль» тут не означає простого приборкання, радше, це аналітичне окреслення структури тривоги, щоб мати змогу з нею працювати, не редукуючи до страху. Тривога – це афект. А витисняється не афект. При тривозі афект є, він точно відчувається. А те, що витисняється – це означники, які її закріплюють. Тобто суб'єкт не знає, які слова приєднати до того, що він відчуває. Афект не прив'язаний до означника, він віддаляється. Ось що є специфічним для тривоги: вона переживається, але її причина залишається загадковою для самого суб'єкта. Коли ви запитуєте когось, чому він тривожиться, це часто викликає ще більше тривоги, саме тому, що той, у кого ви питаєте, не знає, чому. Тоді головне в тривозі – здатність найбільш достовірно відповісти на питання бажання. Щоб мати автентичні стосунки з власним бажан-

ням, людина повинна дозволити собі навчитися у своєї тривоги, а отже, навчитися клінічному досвіду тривоги. Лаканівський семінар «Тривога» починається з графа бажання. Не випадково він звертається до погляду як часткового об'єкта і функції погляду у становленні суб'єкта. Тривога виникає у з'явненні між тілом і дзеркальним образом. Ми знаємо з вами, що дитина, проходячи стадію дзеркала, збирає себе у погляді й слові Іншого, ідентифікується із дзеркальним образом і відмежовується від нього. Цей складний, тривалий і вкрай важливий процес.

Жильбер Діаткін (Diatkine, 2022) підтверджує, що тривога, як і сором, провина, виникають у зазорі між образом у люстрі й тим ідеалом Я, який створює фантазм. Мається на увазі фантазм цілістності, бо насправду ми цілими ніколи не є, суб'єкт завжди розщеплений. Діаткін розгортає аналіз тривоги в руслі посткляйніанської традиції, зокрема в контексті ранніх об'єктних відносин і функціонування Я. Для нього тривога пов'язана не лише з сигналом небезпеки, а з первинними фантазіями руйнування та втрати об'єкта, а також із крихкістю меж між внутрішнім і зовнішнім.

Отже, тривога, по-перше, напряду пов'язана з поглядом, фокус якого суб'єкт розміщує в собі і називає «самим собою», власне, я сам – це та примара, яка з'являється до нього з того боку дзеркала (дитина дивиться у люстро). Тобто Я – не Я; Я – той, яким мене означив Інший. Але що важливо: не всі катексиси лібідо проходять через дзеркальне зображення. Є залишок. І цей залишок Лакан робить стрижнем всієї діалектики. Тобто я ніколи не вкладаю все своє лібідо в Іншого, частина лібідо залишається на боці суб'єкта. Саме цей залишок є вирішальним і є джерелом бажання. Як ми можемо зрозуміти це клінічно? За принципом: хотіти можна лише те, чого немає. Структура бажання заснована на нестачі. Щоб відчувати себе живим, бажаючи, потрібно не бути заповненим, тобто необхідно, щоб щось йшло не так. Якщо ми маємо відчуття, що за чимось женемося, щось упустили, і нам доведеться зробити краще наступного разу, то це не випадковість, а необхідна структура, щоб зберегти бажання і не впасти, приміром, у депресію. Депресія – згасання

бажання, бо ти більше ні за чим не женешся. Зрештою, можна пролежати в ліжку цілий день, ніякі бажання вас більше не мучать.

Соланж Альбер (Albert, 2005) мислить про тривогу у зв'язку з функцією об'єкта як тим, що підтримує психічну зв'язаність і водночас може стати місцем розриву. Вона розглядає об'єкт не просто як «річ бажання», а як структурний елемент, що забезпечує можливість репрезентації афекту. Коли ця функція порушується (наприклад, через нестачу або колапс внутрішнього об'єкта), тривога постає як досвід безопорності, що близько до розпаду символізації. Але яка основна функція об'єкта? Структурно необхідно, щоб він був відсутній. Немає нічого більш тривожного, ніж віра, що ти знайшов «те, що треба». Правильного партнера, правильну роботу тощо. Мені часто траплялося приймати пацієнтів, у яких був сильний напад тривоги після того, як вони досягли чогось, що означало для них реалізацію бажання: успіху на іспиті, «так» на пропозицію одружитися, роботу, про яку довго мріяли і нарешті отримали. Чого ще бажати? От саме це питання, яке виникає щоразу, дозволяє пацієнтам усвідомити, що їм все ще чогось бракує. Це стосується і любовного життя: ніщо так не засмучує, наприклад, жінку, як партнер, який хоче задовольнити, відповісти на всі прохання, всі бажання. Симптомами в клініці тоді часто є задуха, відчуття неможливості вільно дихати, чи бути наче паралізованим, тобто, коли всі простори, щілини заповнені. Отже, нестача є точкою опори для бажання, яке є бажанням Іншого.

Тож, хто я є визначається Іншим. На інтелектуальному фундаменті вчених і філософів, Жак Лакан сформулював свою концепцію стадії дзеркала і надав тезу «Я – це Інший». Однак, і це теж дуже важлива для Лакана ідея, яка виходить далеко за межі його роздумів про стадії дзеркала, ніщо не дається задарма, за все доводиться платити. З одного боку, через стадію дзеркала суб'єкт отримує образ себе, можливість контролювати свій рух, тіло. Він отримує можливість самотійно виживати у жорстокому світі. Але з іншого боку, розплатою це стає відчуженням, втратою себе. Адже в стадії дзеркала суб'єкт ототожнює себе з тим, ким він не є, він буквально втрачає себе

в Іншому – інший як би стає мною, а я стаю іншим. Відповідно, тут і виникає думка про ідеал, узятий у іншого, ідеал іншого (*autre*), іншого з маленької літери. Тобто це мій ідеал – це той, на кого я хотів би бути схожим, з кого беру приклад, яким я себе бачу, яким би хотів бути, якби міг. Це образ, запозичений ззовні. І водночас це щось далеке від суб'єкта, щось, у чому він себе втрачає. У певному сенсі це навіть можна назвати зрадою себе, зрадою, що дозволяє виживати, розвиватися, контролювати власне тіло. Я – це симптом, захист, покликаний приховати те, що під ним. Що Я приховує? У певному сенсі воно приховує певну істину про суб'єкта, яка полягає в тому, що ніякого скоординованого узгодженого образу не існує, що під ним перебуває нестача цієї самої єдності.

Я у порівнянні з Іншим – це завжди неавтентична, несправжня сутність, Суб'єкт пізнає в Я самого себе, але це хибне впізнання. Воно покликане захистити суб'єкта від переживання власної розколоти на шматки, розкоординованості, позбавлення своєї єдності. Я – ілюзія, яка гарантує стабільне існування, що утримує суб'єкта від розпаду. Це схоже на безумство, але ставить під питання принципове розрізнення між суб'єктом та іншим: Я – це Інший, а Інший – це Я. І стадія дзеркала – це низка ілюзій, які створюють суб'єкта. Усе починається з фантазму образу розчленованого тіла, який змінюється фантазмом цілісності, чином, у якому суб'єкт дізнається себе, що дає йому відчужуючу ідентичність.

Ідентичність – це буквально тотожність: $A = A$. Я – це я. Втім, у будь-якій ідентичності є парадокс: суб'єкт тотожний чомусь. Жорстка структура цієї ідентичності зумовлює подальший розвиток. Якщо раніше – дитина перед дзеркалом, то у рамках пізнішого розуміння стадії дзеркала, перед нами дитина перед дзеркалом, а за її спиною стоїть дорослий Інший. Йдеться тепер не просто про візуальне відображення, а й про відображення словесне, символічне. Інший словами ніби описує відбиток дитини. Тобто, з'являється нова інстанція, в якій суб'єкт, що стає, бачить схвалення того образу, з яким себе ототожнює. Символічне списує/переписує/написує уявне. Іншість і чужість – головні у суб'єктивному бутті.

Попри все, Інший/Чужий не лише набуває загрозливих властивостей, а й притягує, вабить. Якщо «Інший – це пекло» («*L'enfer, c'est les autres*»), як сказав Ж.-П. Сартр у п'єсі «За зачиненими дверима» (Sartre, 1986), маючи на увазі не просто інших людей як таких, а нестерпність їхнього погляду, через який суб'єкт фіксується, об'єктивується і втрачає свободу, бо Інший стає місцем суду і викриття, то чи означає це те, що нам ніколи не стати інакшими? Інший, який набуває різних конотацій, початково нам дає уявлення, що Я – не Я. Дійсно, ми маємо колись зустрітися з ситуацією, коли Інше і Чуже може стати своїм. Бо загалом людина не є завершеною і цільною істотою, хоча її діяльність рухається у бік самовираження. Інакшість як чужість в собі – це шлях до самопізнання, проте єдності все одно не відбувається: ми наче застрягаємо між образом себе та Іншого. І це тривожить.

Тривога – це реакція на втрату об'єкта. Тривога сигналізує не про втрату, а про щось, що рівень втрати подвоює – відсутність опори, яку дає втрата. Тривогу відчуває Я, й точність цієї тривоги в тому, що вона безпомилково вказує на Я, де тривога, там Я. Погляд – не небезпека, він є умовою становлення власного Я. Лише тому, що Я засвідчене Іншим, воно взагалі має образ, подарований зовні, а афект тривоги змушує Я запитати про статус Іншого, його місце у відношенні до Я. Тобто тривога – не реакція суб'єкта на втрату об'єкта, а взаємодія суб'єкта з тривогою відсутності на межі досвіду, який є тривогою не без об'єкта.

Для виникнення реакції тривоги завжди необхідні дві умови, міркує Жак Лакан у Семінарі «Тривога» (Lacan, 2014). Перша, як ми щойно бачили, це об'єкт, який з'являється замість нестачі. Друга пов'язана з тим, що з'являється замість нестачі в конкретній формі, якою є вимога. Вимога Іншого, яка блокує будь-яке бажання. Тому поле нестачі створюється під дією вимоги. Далі Лакан згадує досвід жаху, який зіштовхує нас з важким випробуванням насолоди Іншого, і припускає, що тривога жаху переживається, власне кажучи, як тривога насолоди Іншого. Корелятом жаху є *інкуб* або *суккуб* – істота, яка тисне всією своєю темною вагою чужої насолоди на ваших грудях, яка розчавлює вас своєю

насолодою. Існування тривоги пов'язане з тим, що, також міркує Лакан, будь-яка вимога, навіть найархаїчніша, завжди має щось оманливе у відношенні до того, що зберігає місце бажання. Це також те, що пояснює тривожний бік того, що на цю фальшиву вимогу дає заповнюючу відповідь.

Ніхто не тривожить більше, ніж той, хто хоче заповнити вас проти вашого бажання. Не хотіти, щоб Інший скаржився або казав, наче йому не вистачає того чи іншого, означає не відчувати нестачу, і це викликає тривогу. Тому не варто сприймати вимоги буквально. Лакан міркує, що завжди існує певна порожнеча, яку потрібно зберегти, яка не має нічого спільного ні з позитивним, ні з негативним змістом запиту. Саме від її повного виконання виникає порушення там, де з'являється тривога.

Що не так з Іншим? Психічні структури влаштовані на кшталт того, як ми сприймаємо реальність. Її збагнути – навчитись жити. Якщо говорити про великого Іншого, то він нами наче керує, і його можна уподібнити ідеології, яка генерує заклик, за що власне люди мають віддавати життя. Славою Жижек говорить про великого Іншого у повсякденні (Žižek, 2006) й неодноразово пояснює функцію Великого Іншого саме через повсякденні практики як невидиму інстанцію символічного порядку, яка «знає», «вірить» і «гарантує сенс» замість нас (наприклад, у звичаях, ідеології, ритуалах). Найбільш доступно і прямо це розгорнуто у його популярних та вступних текстах, де він показує, що великий Інший існує не як реальна істота, а як припущення, яке структурно організовує наше щоденне життя: ми діємо так, ніби хтось «там» уже надає значення нашим діям. Тарас Лютий (2020) у праці «Двійник» цитує Жижека, говорячи, що Інший насправді приймає подобу, приміром, очільники держав замість реального спілкування з людьми пишуть у Твіттер, таким чином, наче служачи народу, і це сприймається як належне. Виходить, що Інший – це матриця, яка наповнюється різноманітним смислом, а суб'єкт – ретранслятор повідомлень.

Інший – таємниця, і часто лякає, бо ми про нього насправді нічого не знаємо. Ніяковіючи від ближнього Іншого, ми можемо неочікувано схилитися перед абстрактним Іншим і бути

готові виконувати його накази. І це небезпечно – виправдовувати війну, бо, приміром, неочікувано ви скажете: «какая різниця». У психоаналізі можна почути, що Іншого не існує, він перекреслений, не повний. Так от, все це не заважає Іншому мати наслідки і ефекти. Може, Іншого і не існує, але наслідки цієї нестачі наполягають на собі. Чи можна навчитися долати цю царину символічного і навчитися витримувати волю Іншого? Такі спроби тривають. Їх можна назвати, приміром, зваленням авторитетів. Авторитет – не влада, не панування, це щось інше. Ханна Арендт розгортає класичний аналіз авторитету в есеї «Що таке авторитет?» (Arendt, 2006), де відрізняє авторитет від влади та насильства і показує його історичне коріння. Вона переводить питання, що таке авторитет – у «чим був авторитет?» Тобто ми його можемо помислити як кризу, упадок, щезання. Думка полягає в тому, що у сучасному світі авторитети щезають, тому що ми вже не можемо спиратися на якийсь істинний та безперечний досвід, загальний для всіх, і виникає плутанина та роздрай. Якщо мислити в цій логіці, то начебто колись був непохитний авторитет, загальний досвід для всіх. Але виникла втрата, і ми стали свідками краху. І тоді нині модальність розмови про авторитет – оплакування.

Загалом, варто лише почати зраджувати авторитетам, настає катастрофа: античних титанів, до прикладу, покарали за бунт проти авторитетів. Тут може бути або ностальгія по втраченому, або відчуття волі, заклик до реставрації авторитету, або звільнення. Серж Лесур писав, що, приміром, трагедія підлітків сьогодні – це втрата саме цих авторитетів, на яких можна було і провини скинути, і тримати опір, але вони потрібні як опори. Лесур розгортає цю тезу послідовно у своїх роботах про підлітковість, де підкреслює, що сучасна криза підліткового стану пов'язана з ерозією символічних авторитетів і фігур передачі закону. Найбільш чітко ця думка сформульована в його книзі «Adolescences... rencontre du féminin» (Lesourd, 2001), присвяченій сучасним трансформаціям підліткового досвіду.

Авторитет, якщо поміркувати, мав би щось гарантувати, але саме тому стає проблематичним, бо у сучасному світі він швидше штуч-

ний, підпільний, він пав як той, який міг би бути опірним, але постав як той який долучає силу. Де є аргументи, авторитет не має справи, тобто авторитет знаходиться між силою і аргументами. Насилля завжди дискурсивно, бо воно готується аргументами, немає насилля без слова, яке його підтримує.

Війна, будь-які погроми, чистки, теракти – підкріплюються аргументами. Насилля – це коли механізм переконання не працює й ідеологічні маніпуляції теж не працюють. Тоді треба долучити реальну силу замість погроз. Війна – коли влада втрачає силу і падає її авторитет. Що ці міркування нам дають? Ханна Аренд, досліджуючи політичний авторитет, робить висновок, що симптомом кризи авторитету, кризи Іншого, може слугувати те, що він розповсюдився на виховання дітей, освіту, тобто на дополітичну сферу, де авторитет панував як природна необхідність. Тобто мова про закон імені Батька, про кастрацію, які опинилися під загрозою.

Психоаналіз теж виник як симптом кризи авторитету. І народження психоаналізу співпало з кризами як батьківського авторитету та символічної опори, традиції та релігії. Потім психоаналіз став розглядати авторитет у його нових обличчях. Інший авторитету – те що ми маємо прийняти, щоб увійти у символічне, використати мову, віру. Присвоїти цей авторитет. Власне, основна проблема полягає у тому, що не можна встановити соціальні зв'язки без Іншого, який гарантує головний договір, бо ми припускаємо гарантію символічного Іншого, бо слова, коди, правила суспільства людина виконує на основі авторитету, який їх підтримує. Мовним визначенням для цього і є поняття Іншого, принципово важливого виміру. Лакан скаже нарешті, що Іншого не існує («il n'y a pas d'Autre de l'Autre») у своєму пізньому вченні, у Семінарі «Ще» (Lacan, 1972–1973, 1998). Він підкреслює, що Великий Інший не має остаточної гарантії, бо немає метамови чи інстанції, яка б гарантувала істинність символічного порядку.

Він є «дір'явим», позначеним нестачею. І факт, що в Іншому є нестача – важливий момент становлення суб'єкта. Свобода тоді – це: бажаючи бажання Іншого, могли обходитись зі своїм і Чужим так, щоб не втратити власне Я.

Висновки. Жак Лакан говорив, що психоаналіз – це історичний симптом, ціна, яку наша епоха має заплатити, щоб зберегти рівновагу. Він прямо пов'язував психоаналіз із історичною кон'юнктурою і навіть формулював його як своєрідний «симптом епохи» у своєму пізньому викладанні, передусім у семінарі «Зворотній бік психоаналізу» (Lacan, 1969–1970, 2007). У цьому семінарі, вводячи теорію дискурсів (пана, університету, істерички, аналітика), він показує, що психоаналіз не стоїть поза історією, а сам є продуктом певного зсуву в символічному порядку, зокрема занепаду традиційного авторитету і трансформації дискурсу пана. Саме в цьому сенсі психоаналіз мислиться як «симптом» модерності: він виникає там, де істина суб'єкта більше не гарантується Іншим і потребує специфічного дискурсу, що її висловлює. Під час війн, політичних та економічних змін актуальною стає проблема народження та існування суб'єкта у дихотоміях Я/Інший, Свій/Чужий. Нам важливо було помислити ці категорії в логіці падіння й набуття авторитетів через класичні та сучасні психоаналітичні моделі і припустити, що саме психоаналіз дозволяє нам побачити можливості порятунку від повної детермінованості Іншим, дозволяє вибирати, відокремлювати себе від Іншого за допомогою мови і мовлення. Як наслідок психоаналітичної роботи у аналізанта з'являється можливість обирати й бажати, тобто окреслити свої кордони, зважити значення Інших, співвідношення з ними і мати здатність виносити травми буття. Там, де деякі підходи спрямовані на те, щоб заглушити тривогу, психоаналіз має на меті дати їй висловитися, створює безпечне місце, де суб'єкт в поворотах вільних асоціацій, може бути почутим, визнаним.

Список літератури:

- Лютий, Т. (2020). Двійник. Київ: Темпора.
 Albert, S. (2005). *La fonction de l'objet*. Paris: Presses Universitaires de France.
 Arendt, H. (2006). *What Is Authority? In Between Past and Future* (pp. 91–141). Penguin Books
 Benvenuto, S. (2019). *Conversations with Lacan*. London: Routledge.
 Diatkine, G. (2002). *La psychanalyse et la représentation*. Paris: Presses Universitaires de France.

- Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of Spirit* (A. V. Miller, Trans.). Oxford University Press.
- Žižek, S. (2006). *How to Read Lacan*. W. W. Norton & Company
- Lacan, J. (1993). *The Psychoses* (J.-A. Miller, Ed.; R. Grigg, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1992). *The Ethics of Psychoanalysis* (J.-A. Miller, Ed.; D. Porter, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1966). *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil.
- Lacan, J. (2006). *Écrits: The First Complete Edition in English* (B. Fink, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1978). *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis* (A. Sheridan, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. London: Hogarth Press.
- Lacan, J. (1988). *Freud's papers on technique, 1953–1954* (J.-A. Miller, Ed.; J. Forrester, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1988). *Freud's papers on technique, 1953–1954* (J.-A. Miller, Ed.; J. Forrester, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1988). *The ego in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis, 1954–1955* (J.-A. Miller, Ed.; S. Tomaselli, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1993). *The psychoses, 1955–1956* (J.-A. Miller, Ed.; R. Grigg, Trans.). New York: W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (2014). *The Seminar of Jacques Lacan, Book X: Anxiety (1962–1963)* (A. R. Price, Trans.). Polity Press.
- Lacan, J. (2007). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XVII: The Other Side of Psychoanalysis (1969–1970)* (R. Grigg, Trans.). W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1998). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XX: Encore (1972–1973)* (B. Fink, Trans.). W. W. Norton & Company
- Lesourd, S. (2001). *Adolescences... rencontre du féminin*. Toulouse: Érès.
- Sartre, J.-P. (1989). *No Exit and Three Other Plays*. Vintage International.
- Freud, S. (1930). *Civilization and Its Discontents*. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. London: Hogarth Press.

Анотація. У цій статті авторка розглядає феномен тривоги крізь призму психоаналітичної традиції, аналізуючи взаємозв'язок категорій суб'єкта, Іншого та Чужого в умовах сучасних суспільних і воєнних викликів. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасна людина дедалі частіше стикається з кризою символічних опор, переживанням травми, невизначеності та втрати, а тривога постає не лише як психологічний симптом, а як структурний досвід суб'єкта.

Метою статті є дослідження природи тривоги як афекту, що виникає у напруженні між Чужим та Іншим, а також осмислення процесів суб'єктивації, травми й символічного порядку. Авторка спирається на концепції Зигмунда Фрейда, Жака Лакана, Славоя Жижека, Ханни Арендт та інших дослідників, поєднуючи класичні психоаналітичні підходи із сучасним соціокультурним контекстом.

У статті розвинено ідеї Жака Лакана про те, що суб'єкт формується через мову, закон і бажання Іншого, а тому від початку є структурно розщепленим. Авторка описує процес суб'єктивації через стадію дзеркала, входження у символічний порядок і переживання нестачі у контексті тривоги. Значну увагу приділено проблемі травми, яка трактується не лише як наслідок зовнішніх подій, а як структурна умова формування суб'єкта. Війна, на думку авторки, загострює переживання Реального, руйнуючи звичні символічні координати та посилюючи тривогу.

Особливу увагу приділено розмежуванню понять Іншого та Чужого. Інший постає як місце мови, закону та визнання, тоді як Чужий уособлює радикальну інакшість, що викликає тривогу і водночас сприяє формуванню власної ідентичності. У підсумку авторка зауважує, що психоаналіз дозволяє не усунути тривогу, а надати їй можливість бути висловленою, допомагаючи суб'єкту осмислити власне бажання, межі Я та досвід буття в сучасному світі.

Ключові слова: війна, психоаналіз, тривога, інший, чужий.

Abstract. The article examines the phenomenon of anxiety through the lens of the psychoanalytic tradition, analyzing the interrelation between the categories of the subject, the Other, and the Stranger within the context of contemporary societal and wartime challenges. The relevance of the study is determined by the fact that contemporary individuals increasingly encounter a crisis of symbolic foundations, experiences of trauma, uncertainty, and loss, while anxiety emerges not merely as a psychological symptom but as a structural experience of the subject.

The aim of the paper is to investigate the nature of anxiety as an affect arising from the tension between the Stranger and the Other, as well as to conceptualize the processes of subjectivation, trauma, and the symbolic order. The author draws upon the concepts of Sigmund Freud, Jacques Lacan, Slavoj Žižek, Hannah Arendt, and other scholars, combining classical psychoanalytic approaches with the contemporary socio-cultural context.

The article further develops Jacques Lacan's ideas that the subject is constituted through language, law, and the desire of the Other, and is therefore structurally split from the very beginning. The author describes the process of subjectivation through the mirror stage, entry into the symbolic order, and the experience of lack in the context of anxiety. Considerable attention is devoted to the problem of trauma, which is interpreted not only as a consequence of external events but also as a structural condition for the formation of the subject. According to the author, war intensifies the experience of the Real by destroying familiar symbolic coordinates and amplifying anxiety.

Particular attention is paid to distinguishing between the concepts of the Other and the Stranger. The Other appears as the locus of language, law, and recognition, whereas the Stranger embodies radical otherness that provokes anxiety while simultaneously contributing to the formation of one's own identity. In conclusion, the author argues that psychoanalysis does not seek to eliminate anxiety but rather to provide the conditions for its articulation, thereby helping the subject to comprehend their own desire, the boundaries of the self, and the experience of being in the contemporary world.

Keywords: anxiety, other, psychoanalysis, stranger, war.

Дата першого надходження статті до видання: 19.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)